

בגדי השרד

את בגדי השרד לשרת בקדש את בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן: (שמות לה יט).¹

רש"י שמות פרק לא פסוק י

ואת בגדי השרד - אומר אני: לפי פשוטו של מקרא אי אפשר לומר שבבגדי כהונה מדבר, לפי שנאמר אצלם: "ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן" (שמות לא י). אלא אלו בגדי השרד, הם בגדי התכלת והארגמן ותולעת שני, האמורין בפרשת מסעות "ונתנו אל בגד תכלת" (במדבר ד יב), "ופרשו עליו בגד ארגמן" (שם יג), "ופרשו עליהם בגד תולעת שני" (שם ח). ונראין דברי² שנאמר: "ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש" (שמות לט א), ולא הוזכר "שש" עמהם. ואם בבגדי כהונה מדבר, לא מצינו באחד מהם ארגמן או תולעת שני בלא שש.³

בגדי השרד - יש מפרשים לשון עבודה ושירות, כתרגומו לבושי שמושא,⁴ ואין לו דמיון במקרא. ואני אומר, שהוא לשון ארמי, כתרגום של קלעים, ותרגום של מכבר, שהיו ארוגים במחט עשויים נקבים נקבים לציד"ץ בלעז [רשת].⁵

אבן עזרא (הפירוש הארוך) שמות פרק לא פסוק י

ואת בגדי השרד - בגדי הנסיעה, שיכסו בהם הארון והשולחן והמזבח והמנורה. וככה מפורש ומן התכלת והארגמן ותולעת השני (שמות לט, א), כל אחד לבדו, ככתוב בפרשת במדבר סיני (במדבר ד, ו-יד). עשו בגדי שרד, ואח"כ כתוב: "ויעשו את בגדי הקדש" (שמות לט, א), ואחר כך פירש אותם. והנה מלת שרד מגזרת פליט ושריד (ירמיהו מד, יד).⁶

רמב"ן שמות פרק לא פסוק י

ואת בגדי השרד - לא ידעתי למה לא צוה תחילה לעשות הבגדים האלה, כאשר עשה בכל מלאכת המשכן ובבגדי אהרן ובניו. כי היה ראוי שיאמר לו: ועשית בגד כליל תכלת לכסות בו הארון, ובגד ארגמן לכסות בו המזבח,

¹ כבר קדם לפסוק זה הפסוק בפרשת כי תשא, שמות לא י: "ואת בגדי השרד ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן". וחזרו הדברים וסוכמו בפרשת פקודי, שמות לט א: "ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש ויעשו את בגדי הקדש אשר לאהרן כאשר צוה ה' את משה" ובסוף פרק זה בפסוק מא שם: "את בגדי השרד לשרת בקדש את בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן". מה הם בגדי שרד אלה?

² ביטוי זה רש"י מעיד על פירושו "נראים דברי" הוא נדיר ולא מצאנו כמותו במקום אחר ברש"י או בפרשני מקרא אחרים. בחז"ל מצאנו, כגון תוספתא סוטה פרק ו הלכה ו (ראש השנה יח ע"א): "אמר רבי שמעון בן יוחאי: ארבעה דברים היה רבי עקיבא דורש ודברי נראין מדבריו וכו'". וכן דברי רבי על המחלוקת שלו עם רשב"ג אביו, בגמרא עירובין לב ע"א: "אמר רבי: נראין דברי מדברי אבא". משם לקח כנראה רש"י את הביטוי. אבל עצם השימוש בו הוא נדיר ואולי יחיד כאן. גם אצל חז"ל הביטוי השכיח הוא עדות של חכם אחד על חכם אחר שנראים דבריו, לא על דברי עצמו. הביטוי אגב שכיח בתוספתא ונדיר במשנה ושווה עיון נוסף.

³ פירוש רש"י הוא שבגדי שרד אינם בגדי הכהונה, כפי שאנו אולי מורגלים לחשוב, אלא הבגדים המיוחדים שמשו לכיסוי כלי המשכן בשעת מסעותיו ממקום למקום. ראה גם פירושו לשמות לה יט: "בגדי השרד - לכסות הארון והשולחן, והמנורה והמזבחות בשעת סילוק מסעות", וכך בפירושו בכל מקום (שמות לט א ועוד). לכאורה, פירוש רש"י מתבסס על הכפילות "בגדי השרד" "בגדי הקדש" שבפסוק שלנו וכן במקבילות הנ"ל. אבל את בעיית כפילות הלשון הזו ניתן לפרש ולא נראה שהיא הסיבה העיקרית לשיטת רש"י. נראה שרש"י מנסה לפתור כאן שתי בעיות אחרות, חמורות יותר. האחת, מדוע בפרשת תצוה, שבה מפורטים לראשונה בגדי הכהונה, לא מוזכרים בגדי השרד? התשובה: משום שאכן בגדי הכהונה אינם בגדי השרד. והשנייה, מדוע בספר שמות בו מוזכרים המשכן וכליו בפרטי פרטים, לא מוזכרים הכיסויים של כלי המשכן, אלא רק בספר במדבר, בפרשת המחנות? התשובה: הם כן מוזכרים בספר שמות - אלה הם בגדי השרד. אגב כך הוא פותר גם את הבעיה של ה"שש" שפעם נזכר ופעם לא. התשובה: "תכלת ארגמן ותולעת שני ושש" - זה בבגדי הכהונה ואילו: "תכלת וארגמן ותולעת שני" בלי "שש" הם הכיסויים. ושניהם בספר שמות.

⁴ כך תרגמו גם אונקלוס וגם תרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל: "ית לבושי שמושא לשמשא בקודשא", משמע לשרת בקודש.

⁵ ובעקבות הסבא, הנכד. ראה פירוש רשב"ם לשמות לא י: "בגדי השרד - כמין קליעות, והם בגדים שמצפים בהם הארון והשולחן והמנורה המפורשים בפרשת במדבר סיני ופרשו עליו בגד כליל תכלת, בגד ארגמן, בגד תולעת שני. ואותן בגדים עשוין כעין שרד וקליעות". ראה גם מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק מא: "כבלע את הקודש (במדבר ד כ), הוא מכסין כלי הקודש בבגדי שרד".

⁶ גם אבן עזרא הולך בשיטת רש"י וכן חזקוני ומפרשים אחרים. ראה פירוש אבן עזרא לשמות לה יט וכן שמות לט א וראה גם פירושו לספר קהלת פרק י פסוק א שמסביר ששרד בש"א אינו שם תואר אלא שם עצם כמו יקר ויקר. ההבדל בין אבן עזרא לרש"י הוא בפירוש למילה שרד שלדעת רש"י הוא מלשון לשמש (מארמית) ואילו אבן עזרא מציע מלשון לשרוד: "שריד ופליט". מה בדיוק כאן שורד או שריד? בפירוש אבן עזרא הקצר לשמות לא י הוא מסביר כך: "ואת בגדי השרד - הם הבגדים שיכסו בהם כלי הקדש בנסוע הארון. ויתכן להיות פירוש שרד כמו הנסיעה, וקרוב מעט מגזרת שריד ופליט (ירמיהו מד, יד)". הכיסוי הוא לשרידות הכלים בטלטולי המסעות במדבר.

ובגד תולעת שני לכסות בו השולחן, ועתה כאשר יצוה את העושים יכלול אותם עם שאר המלאכה.⁷ ואולי לא היתה בהם קפידא ויעשו אותם כרצונם בגדי שרד ממין אחד לבדו. והם עשו מן התכלת והארגמן ותולעת השני. ולא רצו בשש כי איננו נכבד כמותם. ואחרי שנעשו כן, רצה השם שיהיה התכלת לארון,⁸ והארגמן למזבח,⁹ והשני לשולחן, ולכן הספיק להם הצוואה בקצרה כאשר צוה על העושים, כי לדעתם יעשו בגדי השרד. ואיננו הגון שיהיה בגד המכסה עשוי נקבים נקבים כדברי רש"י, אבל הוא מלשון שריד, בעבור היותם מין אחד, כדברי רבי אברהם.¹⁰

וכתבתי זה הענין לפי שיטת רש"י. וכל זה איננו שוה לי, כי מה טעם שיאמר הקב"ה למשה ויעשו בגדי הקלעים או בגדי השרידה בלי שיבאר לו כמה יהיו, שנים או מאה, וכמה אורכם וכמה רוחבם, ולמה יעשו? ואין הענין מובן כלל בדבור הזה. ועוד, שמזכיר אותם לעולם קודם בגדי אהרן. ועוד, מה טעם "לשרת בקודש" (להלן לט א), כי זה ירמוז על עבודת הקרבנות בקודש, כמו שאומר: "או בגשתם אל המזבח לשרת בקודש" (לעיל כח מג), וכן "אשר יבוא אל אהל מועד לשרת בקודש" (לעיל כט ל), לא על עבודת חוץ ומשא. ועוד, כי כתוב ועשו את כל אשר צויתך (פסוק ו) את אהל מועד וגו' ואת בגדי השרד (פסוקים ז - י) עד ככל אשר צויתך יעשו (פסוק יא), ולא צוה אותנו תחילה על בגדי השרד כלל.¹¹

והעולה מדברי רבותינו, כי בגדי השרד הם בגדי כהונה עצמם, והוזכר זה במסכת יומא (עב א).¹² ואם כן הנכון שנפרש בגדי השרד, בגדי הייחוד, כלומר בגדים שיתייחד בלבישתם אחד העם "הגדול מאחיו". וכן ובשרידיים אשר ה' קורא (יואל ג ה), השרידיים שרדו מהם (יהושע י כ), מן פליט ושריד (ירמיה מד יד). וירמוז לבגדי אהרן, ויקראם כן, שלא ילבשם רק יחיד בדורו, אהרן בחייו, ואחרי הכהן הגדול אשר יוצק על ראשו שמן המשחה ומלא ידו ללבוש את הבגדים (ויקרא כא י). והכתוב יזכיר בגדי אהרן לעולם דרך כבוד, כמו שאמר לכבוד ולתפארת (לעיל כח ב), בגדי קדש (לעיל כח ד), ציץ הזהב נזר הקדש (ויקרא ח ט), ועל כן קראם בגדי השרד - בגדי מלכות. וזה טעם: "את בגדי השרד לשרת בקדש את בגדי הקדש לאהרן הכהן" (להלן לה יט), כי שב לבאר. וכן יאמר בפרשת ויביאו את המשכן (להלן לט מא).¹³

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק לט פסוק א

"ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד". מִקְסָאוֹת של ארון ושולחן ושל מזבח: בגדי שרד - שאלמלא הם לא נשתיירו משונאיהם של ישראל שריד ופליט.¹⁴ כך מפורש במסכת יומא על מעשה הכותיים

⁷ רמב"ן תוקף את שיטת רש"י בדיוק בנקודה הרגישה שכבר הערנו עליה לעיל (הערה 2), מדרש התורה, בפרט בספר שמות, שמתארת את המשכן וכליו בפירוט כה רב ובחזרות לא מעטות, מתעלמת מהתיאור של בגדי השרד הקשורים לכלים ואופן עשייתם.

⁸ וגם למנורה, במדבר ד ט, ומעליו עור תחש. ובארון, הייתה הפרוכת כיסוי פנימי. לכל כלי היה יותר מכיסוי אחד.

⁹ מזבח הזהב, הכל כלים שבקודש פנימה.

¹⁰ למרות השאלה שהציג רמב"ן בתחילת בקטע, הערתנו הקודמת, בקטע זה הוא מנסה ליישב את שיטת רש"י (ששמו מוזכר בתחילת הקטע הבא) ומסביר שאולי מצד התורה "לא הייתה קפידא" והוראה מפורשת כיצד ייעשו בגדי השרד לכלים, ואפשר היה לעשותם ממין אחד ופשוט, אלא שהעושים במלאכה (בצלאל, אהליאב ועוד) עשו מדעתם "מן התכלת והארגמן ותולעת השני", אבל לא מהשם. מדוע? "כי איננו נכבד כמותם" (וברש"י משמע שאדרבא, השם לא מצוי בבגדי הכלים משום שהוא נכבד יותר). אחרי עשיית הכיסויים האלה מדעת העושים, בא רצון ה', כפי שמסופר בספר במדבר בפרק ד בכיסוי הכלים, שהארון יכוסה בתכלת, המזבח בארגמן והשולחן בשני. וגם אם נלך בפירוש זה, מוסיף רמב"ן, המשמעות של בגדי שרד איננו כדברי רש"י שהם בגדים עם נקבים ("קלעים" בלשון רש"י), אלא "מלשון שריד" כפירוש אבן עזרא. אבל כל זה הוא 'הגנה פורתא' על שיטת רש"י ורמב"ן עצמו הולך בדרך אחרת.

¹¹ כללו של דבר, אומר רמב"ן, בכל מקום בתורה בו מוזכרים בגדי השרד בא הדבר בהקשר עם בגדי הכהונה, וגם בהקשר עם השירות בקודש. לא נראה שמדובר בשירות של הובלה ומסע, אלא שירות בקודש ממש, כמו שכתוב למשל בשמות כח מג: "וְהָיוּ עַל אֶהָרֶן יָעַל בְּנָיו בְּבָאֵם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד אוּ בְגִשְׁתֶּם אֶל הַמִּזְבֵּחַ לְשֵׁרֵת בְּקֹדֶשׁ וְלֹא יֵשְׂאוּ עֹן וְמִתּוֹ חֶקֶת עוֹלָם לוֹ וְלִזְרָעוֹ אֶחָרָיו". וכמו שמתרגמים אונקלוס וכתר יונתן שרש"י מביא ודוחה. רמב"ן יכול היה להיעזר בהם, אבל לא מצטט אותם, כי אולי סבור שהמילה "לשרת" שבתורה היא פשוטה וברורה ואיננה נזקקת לסיוע מהתרגומים.

¹² ראה מסכת יומא עב ע"א: "ואמר רבי חמא בר חנינא: מאי דכתיב (שמות לה) את בגדי השרד לשרת בקדש? אלמלא בגדי כהונה לא נשתיירו משונאיהן של ישראל שריד ופליט. רבי שמואל בר נחמני אמר דבי רבי שמעון תנא: בגדים שגורדין אותן כברייתן מכליהן, ומשרדין מהן כלום, מאי היא? ריש לקיש אמר: אלו מעשה מחט. מיתיבי: בגדי כהונה אין עושין אותן מעשה מחט אלא מעשה אורג, שנאמר (שמות כח) מעשה ארג! - אמר אביי: לא נצרכה אלא לבית יד שלהם. כדנתיב: בית יד של בגדי כהונה נארות בפני עצמה ונדבקת עם הבגד, ומגעת עד פיסת היד".

¹³ ראה המשך פירושו שם: "ומה שאמר בכאן בפרשת ראה קראתי ואת בגדי השרד ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן, טעמו שהם בגדי שתי מעלות, בגדי השרד ובגדי הקדש, להגיד שלא ילבשם רק אחד העם בבואו לשרת בקדש וכו'". בגדי השרד הם בגדי הכהן הגדול המורם מאחיו - אחד העם, השריד המורם מעם. ואין שום בעיה עם כפל המילים בגדי השרד שהם בגדי הקודש, אפילו שיש שם וא"ו באמצע: בגדי השרד ובגדי הקודש.

¹⁴ בגדי השרד שומרים ומגנים על עם ישראל ("שונאיהם של ישראל" בלשון סגי-נהור) ובגינם יש לנו שרידה ופליט. כמו הגמרא ביומא שראינו בהערה 12 לעיל. הרי לנו כבר פירוש שלישי למילה 'שָׂרֵד' ולקשר עם שריד ופליט אם כי במשמעויות שונות. אבן עזרא לעיל

שעשו בימי אלכסנדרוס מוקדון, שנתעטף שמעון הצדיק כהן גדול בבגדי כהונה, ויצא לקראתו, כגון שראהו המלך, ירד מעל מרכבתו והשתחוה לו, אמרו לו עבדיו: מלך גדול שכמותך ישתחוה ליהודי זה? אמר להם: דמותו אני רואה במלחמתי ואני נוצח, והוא המלאך שהיה מתדמה לו כדמות כהן גדול.¹⁵

רש"י מסכת סוכה דף נא עמוד א

מבלאי מכנסי כהנים ומהמייניהן היו מפקיעין - ממכנסי בגדי השרד שהיו משל צבור, ומאבנטיהם הישנים, מפקיעין - קורעין לעשות פתילות.¹⁶

ספר החינוך מצוה קפה

ונוהגת כל מצוה זו בזמן הבית. ועכשיו בעוונותינו שאין לנו לא מקדש ולא כהן גדול ולא בגדי שרד ולא קרבנות, נהגו כל ישראל לעבוד ביום זה בתפילות ובתחנונים, וכמו שכתוב [הושע יד ג] ונשלמה פרים שפתינו.¹⁷

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת כלים פרק טו משנה ב

סרוד של נחתומין - כלי של עץ משתמשין בו בעת הלישה לרחיצת הידים ולמרוח ממנו פני הככר וזולתו מכל מה שהם צריכין, ותרגום בגדי השרד לבושי שמושא.¹⁸

ישעיהו פרק מד פסוק יג

חַרְשׁ עֲצִים נָטָה קוֹ וְתִאָּרְהוּ בְשָׂרְדָּהוּ יַעֲשֶׂהוּ בַמִּקְצָעוֹת וּבַמְחוּגָהוּ וְתִאָּרְהוּ וַיַּעֲשֶׂהוּ כְּתִבְנִית אִישׁ כְּתִפְאָרְתָּהּ אָדָם לְשֶׁבֶת בְּיָתָהּ.¹⁹

מילון אבן שושן

שרד – שירות, פקידות (רק בצירופים)

בגדי שרד – מדים רשמיים, בגדי שרד של שוטרים.

דירת שרד – מעון ממשלתי, דירת מגורים הניתנת לשר או לפקיד גבוה בתקופת שירותו.

– מסע (שורד את הדרך?), רמב"ן – מיוחד, מורם מעם. והגמרא ביומא ומדרש זה – מגן, מותיר לנו שריד. ומנגד רש"י שאומר ששרד הוא בכלל לשון ארמי של שירות ושימוש.

¹⁵ לגבי הסיפור על שמעון הצדיק ופגישתו עם אלכסנדר מוקדון ראה המקור בגמרא יומא סט ע"ב. מה שמעניין כאן שמדרש זה "פתח בכד וסיים בחבית". המדרש מתחיל בשיטת רש"י ועובר לשיטת רמב"ן (חז"ל) ואינו חש בכך. ואם תאמר שזו אסופה המביאה מגוון דעות, אזי יש לומר שלשיטת רש"י יש שורשים בחז"ל ואנחנו לא מצאנום. מעין זה מצאנו גם במדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שבפרשת במדבר דף פה עמוד א אומר: "כל אלו הבגדים שהיו מכסין בהן כלי הקדש נקראים בגדי שרד" ואילו בפרשת חוקת דף קכ עמוד ב מעשה פרה אדומה הוא אומר: "ולקח הכהן – בכיהונו, בבגדי שרד".

¹⁶ מדובר בפתילות המנורות של שמחת בית השואבה המתוארת בפרק רביעי של מסכת סוכה. כאן נראה שרש"י מסכים שבגדי שרד הם בגדי הכהונה. כך נראה גם מפירושו למסכת חולין דף קלו ע"ב וקלח ע"א, שם מדובר בבגדי שרד של כהן "העומד ומשרת". האם רש"י כמו מדרש אגדה ופסיקתא זוטרתא משלב את שתי השיטות או שיש הבדל בין רש"י בפירושו לתלמוד ולחז"ל ובין רש"י המפרש את התורה על פי הפשט והבנת המקרא? ראה ההסבר שהצענו בהערה 2 לעיל מה באמת מביא את רש"י לפרש שבגדי השרד הם כיסויי הכלים במסעות במדבר.

¹⁷ קטע זה של ספר החינוך הודן במצוות עבודת יום הכיפורים (מצוה קפה), מעלה את הרעיון שאולי מחלוקת רש"י ורמב"ן היא רק על תקופת המשכן, בו היו מסעות במדבר (ואולי אח"כ גם בארץ ישראל כשהמשכן גלה מהגלגל לשילה ומשם לנוב ולגבעון, עד שהגיע למנוחת עולמים בבית המקדש שבנה שלמה). אבל אחרי הקמת הבית, גם רש"י יודה לשיטת רמב"ן שהמונח בגדי השרד חל על בגדי הכהונה, כאשר אין לנו יותר בגדי שרד של כיסוי הכלים במסעות. בפירושו לתורה, מתייחס רש"י למשכן של שמת ויקרא ובמדבר. ואילו בפירושו לתלמוד הוא מתייחס לבית ראשון ושני. בכך יובנו אולי גם מדרש אגדה ופסיקתא זוטרתא שכמו רש"י מביאים את שתי השיטות.

¹⁸ וכן פירש ר' עובדיה מברטנורא שם: "סרוד - היא סרידה דתנן לעיל בכמה דוכתי. והיא עריבה קטנה שהנחתום משתמש בה. כדמתרגמין את בגדי השרד (שמות ל"א) ית לבושי שמושא". ראה גם פירוש קהתי שם. בעוד שרש"י בפירושו לתלמוד "חוזר בו" ומסכים שבגדי שרד הם בגדי הכהונה ומעלה את המילה משירות ושימוש לדבר קדוש ומורם (כשיטת רמב"ן), באים פרשני המשנה ונוקטים בדומה לשיטת רש"י כל כיסויי הכלים, כאשר הם "מורידים" את השרד עד לבול העץ שעליו מעמידים את כלי המים שמשמש לרחיצת ידיו של האופה מדביקות הבצק. ועכ"פ, הרי לנו קשר לשון מקרא ולשון חז"ל, דרך הארמית, ולא בטוח שחוקרי הלשון יסכימו (ראה ספרו של אבא בנדויד: לשון מקרא ולשון חכמים, דביר, תל אביב, תשכ"ז).

¹⁹ מהו שָׂרְדָּה? רש"י מביא – מסור, רד"ק – חוט סימון צבעוני של הנגר. דעת מקרא – כלי חד מעין חרט המסרטט חריצים בעץ, שרד מלשון שרט, שרטוט. קישור פסוק זה עם בגדי השרד שלנו יכול להציע פירוש שבגדי שרד הם בגדים משורטטים, בעלי מתאר ברור, עם חוטים צבעוניים. ואם כך, אפשר שגם רש"י וגם רמב"ן יסכימו עם קישור זה, כ"א מטעמו. ולשפת היום שלנו, אפשר ש"ציד משרדי" איננו ציד שמיועד למקום שנקרא משרד, אלא שם תואר ממש, ציד משרדי, ציד שבעזרתו מבצעים פעולות שרד – מחוגה, מטר, שָׂרְדָּה, תוכנת שרטוט וכו', כולל כתיבת טקסט בשנים דאז.

משרד – לשכה, בית פקידות, מקום במוסד מסחרי או ציבורי שעובדים בו פקידים.²⁰
שרר – משל, שלט, היה שר.²¹

שבת שלום
מחלקי המים

---

²⁰ כאשר חידש אליעזר בן יהודה את המילה משרד ואת הצירופים דירת שרד ומדי שרד, האם הלך בשיטת רמב"ן של "אחד העם, המורם מאחיו" או שמא בשיטת רש"י "שהוא לשון שירות ושימוש"? נראה ששניהם משמשים ביחד. מה שקובע הוא האופן בו מתפקד המשרד והאופן בו לובש מדי השרד, שגר בדירת השרד רואה את תפקידו: לשרוד או לדאוג לשרידים ולשורדים. ואם אחרי כל השרד הזה הזה יישאר מאיתנו שריד ופליט. אחרי כל המשרדים, מה ישתייר "משונאיהם של ישראל"?

²¹ ר"ש ודל"ת מתחלפות, כידוע, ובקלות רבה הופך בעל המשרד לבעל השררה ושוכח את דברי ר' גמליאל לרבי אלעזר חסמא ורבי יוחנן בן גודגדא שמינה לתפקיד ציבורי: "כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם" (מסכת הוריות דף י עמוד א).